

Оксана Романенко
д-р психол. наук, професор
Національна академія внутрішніх справ
м. Київ (Україна)

РОЛЬ САМОСВІДОМОСТІ У ПРОЦЕСАХ ЖИТТЄВОЇ ПЕРСПЕКТИВИ ОСОБИСТОСТІ

Проблема самосвідомості як складноутвореного феномену в структурі особистості широко обговорюється в психологічній літературі. У визначенні поняття самосвідомості більшість авторів вказують, по-перше, на те, що її об'єктом є сам суб'єкт пізнання, а по-друге, підкреслюється суспільна сутність самосвідомості (Г. Костюк, В. Мерлін, В. Столін, П. Чамата та ін.) Таким чином, самосвідомість визначається як здатність індивіда до усвідомлення себе суб'єктом діяльності, якому притаманні специфічні психологічні та соціально- моральні якості. Самосвідомість включає пізнання своїх фізичних особливостей, стану духовного світу, власних можливостей.

Самосвідомість являє собою особливий процес людської психіки, що спрямований на саморегулювання особистістю своїх дій у галузі поведінки та діяльності на основі самопізнання та емоційно-ціннісного ставлення до себе (І. Кон, С. Максименко, І. Чеснокова та ін.) Інтегративна природа самосвідомості полягає в унікальному поєднанні як окремих психічних функцій, так і всієї системи психологічних рис особистості. Поряд зі свідомістю самосвідомість є необхідною умовою цілісності та наступності формування внутрішнього світу людини.

Самосвідомість розглядається численними дослідниками як установча система (Р. Бернс, О. Бодальов, В. Ядов та ін.) Такий підхід дозволяє уявити її структуру не як випадковий набір уявлень, а як певну взаємодію когнітивних, емоційних та поведінкових ознак. Ці три компоненти мають відносно незалежну логіку розвитку, однак тісно взаємопов'язані у їх реальному функціонуванні.

Саме установочний компонент самосвідомості обумовлює

уявлення особистості щодо створення нею загальної картини світу та прогнозування подальшого життєвого шляху. У сучасній науці виокремилися такі напрями, як: психологія життєтворчості та життєвого шляху особистості, в основі яких лежить передбачення власних життєвих подій (К. Абульханова-Славська, Р. Ахмеров, І. Батраченко, Є. Головаха, О. Кронік, І. Мартинюк, В. Панок, Л. Подкоритова, О. Рихальська, Л. Сохань, Т. Титаренко, В. Хомік та ін.). Розвитку цих напрямів сприяло нагромадження великої кількості праць, в яких визначається роль та місце такого прогнозування з позицій особистісного підходу. Особистісний підхід дозволяє вивчати прогностичні процеси вищого порядку, які пов'язані з системою відношень особистості, її розвитком, самовизначенням та життєвим плануванням. У низці подібних досліджень розкриття закономірностей розвитку й активності особистості неминуче виводить вченого в галузь її прогностичних здібностей.

Феноменологія життєвої перспективи особистості полягає в її багаторівневій структурі, що складається з таких підсистем: системи суб'єктивних моделей власного майбуття та моделей життєвого шляху як створених самою людиною, так і засвоєних у процесі соціалізації; системи необхідних для прогнозування категорій і конструктів, які моделюють зв'язки між подіями та характеристиками життєвого шляху людини, між параметрами людського майбуття й параметрами особистості та життєвої ситуації, між людськими вчинками та діями і їх біографічними наслідками; системи прогностичних процедур, тобто різних внутрішніх і зовнішніх дій та операцій, за допомогою яких суб'єкт будує моделі біографічного майбутнього [3].

Аналізуючи становлення поведінкової активності особистості в структурно-функціональному аспекті, І. Д. Бех описує структурний напрямок розвитку поведінки, що визначається рухом від недиференційованості, злитності поведінкових актів до структурно організованих дій, у яких обирається психологічно більш важке рішення, а сама дія стає підвладною людині. В основі такого вибору лежить випереджальне відображення усіх можливих варіантів поведінки та зіставлення їх, а способи поведінки окремої особистості, як зазначає вчений, є системою, що обумовлені структурою образу

Я на відміну від нижчих, стимул-реактивних форм поведінки особистості [2].

Концепція життєвої стратегії К. О. Абульханової-Славської включає здатність до прогнозування як необхідного компоненту смислоутворення (планування майбутнього), відповідальність, у основі якої лежить передбачення власних дій, організацію життєвого часу, що пов'язана з випереджальним і вчасним плануванням. Життєву стратегію в загальному вигляді вчена розглядає як постійне передбачення особистістю способу власного життя. У цьому зв'язку розкривається проблема специфічно психологічного змісту поняття суб'єкту, що означає вищий рівень, ідеальну якість особистості, ідеал її розвитку [1].

Особистісний підхід дозволяє дослідити суб'єктну регуляцію як провідний рівень активності людини. Цей рівень саморегуляції визначає специфіку передбачень суб'єкта, які мають відношення не лише до мислительних дій, а й до цілісного «Я». Тому в процесах передбачення провідну роль відіграє рівень особистісної самосвідомості. Прогнозування власного майбутнього ґрунтується на знанні себе, власних недоліків та переваг, вища форма виявлення якого у особистості отримала назву прогностичної компетентності. Під прогностичною компетентністю розуміють здатність особистості з високою ймовірністю передбачати хід подій, прогнозувати розвиток ситуації та власні реакції на них, діяти з часово-просторовим передбаченням. Така здатність пов'язана з її потребо-мотиваційними та смисловими характеристиками.

Таким чином, прогностична компетентність визначається установочним компонентом самосвідомості та відображає певний розвиток прогностичних здібностей в системі особистості. У традиційному розумінні здібностей це означає, що даний феномен належить до категорії стійких індивідуально-психологічних якостей, що формуються на основі задатків і визначають успішність у певному виді діяльності, зокрема, прогностичній діяльності. Така діяльність виявляється у вигляді усвідомленої та цілеспрямованої активності особистості, здатної до прийняття рішень, що означає одночасно особистісний вчинок та свободу волі. Здійснюючи вибір всіх зважених прогностичних альтернатив, людина віддає перевагу тій, яка відповідає її

попередньому особистісному розвитку, всьому її життєвому шляху. Велику роль тут відграють також неусвідомлені рівні індивідуальних життєвих диспозицій, рис, мотивів, ціннісних орієнтацій людини.

Література

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская. – М. : Мысль, 1991. – 299 с.
2. Бех І. Д. Виховання особистості: у двох книгах. Книга перша. Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади/ І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2003. – 278 с.
3. Рихальська О. Г. Психологічні особливості життєвої антиципації особистості: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / О. Г. Рихальська. – К., 2004. – 21с.